

Thomas Paine

Het tijdperk van de rede

Vertaald en ingeleid door Karel D'huyvetters

DAMON

Inhoud

De grote verdienste en het intellectuele deficit van het deïsme <i>Karel D'huyvetters</i>	7
Het tijdperk van de rede	15
Inleiding	17
Deel I	19
1. Geloofsbelijdenis van de auteur	21
2. Zendingen en openbaringen	23
3. Het karakter van Jezus Christus, en zijn verhaal	26
4. De grondslagen van het christendom	29
5. Gedetailleerd onderzoek van de voorgaande grondslagen	31
6. De ware theologie	32
7. Onderzoek van het Oude Testament	33
8. Het Nieuwe Testament	39
9. De essentie van de ware openbaring	45
10. God en het licht dat de Bijbel werpt op zijn bestaan en zijn attributen	47
11. De theologie van de christenen; en de ware theologie	51
12. De invloed van het christendom op de opvoeding; voorgestelde hervormingen	57
13. Vergelijking van het christendom met de religieuze ideeën geïnspireerd door de natuur	62
14. Het systeem van het universum	68
15. Voordelen van het bestaan van vele werelden in elk zonnestelsel	71
16. Wat voorafging toegepast op het christendom	73
17. De middelen die altijd en bijna universeel aangewend worden om het volk te misleiden	75
Epiloog	84

Deel II	87
Voorwoord	89
1. Het Oude Testament	93
2. Het Nieuwe Testament	147
3. Besluit	174
 Deel III	 185
Voorwoord aan de bedienaars van de erediensten en de priesters van alle denominaties van godsdienst	187
Een essay over dromen	190
Een onderzoek van de passages in het Nieuwe Testament geciteerd uit het Oude, en die profetieën genoemd worden over Jezus Christus	198
Appendix – Mijn persoonlijke gedachten over een toekomstige toestand	240
 Noten	 243
 De vertaler	 255
Vrijdenkers	257

De grote verdienste en het intellectuele deficit van het deïsme

Karel D'huyvetters

De traditionele godsdiensten bieden naast geboden en verboden, en vaste rituelen, ook altijd een verklaring van de wereld: hoe God die gemaakt heeft, met welke bedoeling, en wat de plaats van de mens daarin is. Zelfs als we aannemen dat de mens godsdienstig is, is het nog altijd zo dat de mens niet alleen maar godsdienstig is. Mensen leiden daarnaast een vrij prozaïsch leven om in hun levensonderhoud te voorzien en hun welzijn en geluk hier op aarde na te streven, en stellen zich daarover vooral concrete vragen. We leven te midden van de natuur, en ontdekken daarin spontaan wetmatigheden, zoals de wisseling van de jaargetijden, de stand en de beweging van de hemellichamen, eb en vloed, regen en wind, donder en bliksem, de eigenschappen van dieren, planten en mineralen enzovoort. De term wetenschap is daarvoor sprekend: de mens leert bij, komt te weten hoe de vork in de steel zit, verklaart de wereld op grond van de waarneming en de rede, en neemt zo meer afstand van de mythologische wereldverklaring van de godsdienst naarmate de wetenschappelijke benadering toeneemt.

Die houding was al aanwezig in de vroegste oudheid. Ze was kenmerkend voor de Griekse filosofie, maar was ook aanwezig in de islam en in de christelijke Middeleeuwen. Het is evenwel vooral vanaf de vroegmoderne tijd in West-Europa dat men op zoek gaat naar de grondslagen van onze kennis. Vanaf de 17de eeuw nam het wetenschappelijk wereldbeeld een hoge vlucht, niet alleen onder invloed van de nieuwe wetenschappelijke ontdekkingen, maar vooral door het benadrukken van de waarneming en de redelijke verklaring van de verschijnselen. Dat houdt onvermijdelijk een fundamentele kritiek in op de gelovige houding en het blind aanvaarden van wat de godsdienst voorhoudt als goddelijke openbaring. Die Bijbelse openbaring, en wat de godsdienst er nadien van gemaakt heeft, blijkt bij onbevooroordeeld onderzoek niet bestand tegen de kritiek van de rede, en wordt samen met de godsdienst verworpen als een plausibele grondslag van

de wereldverklaring. Als er al een God is, dan is dat niet de God van de godsdienst, maar kennen we die uitsluitend uit de ervaring en het bestuderen van de natuur.

Vanzelfsprekend beschouwde de Kerk die houding als godslasterlijk, en ze veroordeelde en vervolgde meedogenloos de aanhangers van een dergelijke leer, en beschuldigde hen van atheïsme, aangezien zij de God van de openbaring verwierpen. De Kerk wou koste wat kost haar spirituele en wereldse macht veiligstellen en de enige gezagsvolle autoriteit blijven in alle menselijke aangelegenheden.

De beschuldiging van atheïsme is slechts gedeeltelijk en in beperkte zin terecht. Het jodendom, de islam en het christendom zijn openbaringsgodsdiensten. Zij beweren dat God zich in de loop der tijd kenbaar heeft gemaakt aan de mensen door tot hen te spreken, rechtstreeks of door zijn woordvoerders, en door in te grijpen in de geschiedenis, vaak op miraculeuze wijze, dat wil zeggen door het overtreden van de wetmatigheden van de natuur. Het ontkennen van dat fundamentele gegeven, inzonderheid de mirakels als ultiem godsbewijs, komt voor de verdedigers van die godsdiensten inderdaad in feite neer op atheïsme, of althans het ontkennen van het bestaan van de God van de godsdiensten. En het gevaar is niet denkbeeldig dat men door het afwijzen van die God en die godsdiensten tot het besluit komt dat er inderdaad helemaal geen God is.

Dat is echter niet wat het deïsme voorstaat. Zoals het woord zelf aangeeft, aanvaardt men wel degelijk het bestaan van een God, maar dan uitsluitend op grond van de ervaring en de rationele wereldverklaring. Waar het atheïsme radicaal het bestaan van een god uitsluit, bevestigt het deïsme niet alleen het bestaan van God, maar beschouwt die als de almachtige, alwijze, gulle en welwillende schepper van de natuur. In tegenstelling tot traditionele vormen van theïsme zoals het jodendom, het christendom en de islam, is de God van het deïsme echter geen persoonlijke, antropomorfe God. Volgens het deïsme kunnen we God enkel kennen door zijn werken, dat wil zeggen de natuur die hij creëerde. Door onze zintuiglijke waarneming en onze rede kunnen we de ordening en de onveranderlijke wetten van de natuur doorgronden, en zo de kenmerken van God zelf ontdekken, en tot zijn bestaan besluiten. Dat is de enige 'openbaring' die het deïsme aanvaardt.

Door de bestaande religies als menselijke verzinsels af te wijzen, bevrijdt het deïsme de mens van het nefaste bijgeloof en de

onderwerping aan de geestelijke en wereldse macht van Kerken. Door evenwel nog altijd een God te aanvaarden, aarzelt het de laatste stap te zetten in de ultieme bevrijding van de mens. Overigens is de God van het deïsme een uiterst complex begrip, en zijn de meningen daarover onder deïsten sterk uiteenlopend. Voor sommigen is God identiek met de natuur, en is de natuur oorzaak van zichzelf, zoals dat voor Spinoza al evident was. Anderen benadrukken dat hij de schepper is van de natuur, en dus daarmee niet identiek. Dat stelt hen dan evenwel voor de onmogelijke opdracht om de oorzaak van het bestaan van die God te verklaren. Voor velen is God niet meer dan de kracht, de eerste oorzaak van het universum en van de natuurwetten, een soort van sindsdien afwezige God. In vele deïstische geschriften is het gods-begrip een restant uit de traditionele godsdienst, maar ontdaan van alle bijgeloof. Het ontzag dat de natuur inspireert, verleidt deïsten niet zelden tot een manier om over de natuur te spreken in termen die zo overgenomen zijn uit de godsdienst en dus op zijn minst misleidend zijn. De almacht van de deïstische God is niet de absolute vrije wil en de mogelijkheid om de natuurwetten te omzeilen van de christelijke God, maar het klinkt soms wel zo. Evenzo voor zijn wijsheid, gulheid en goedertierenheid. Anderen, zoals J.S. Mill, zien in de natuur ook evidente andere, minder verheven kenmerken, en ook beperkingen aan de macht van de natuur, en dus van God. Ook als model voor de mens is de natuur daarom niet optimaal geschikt. Spinoza betoogt dat het de wereld op zijn kop zetten is als men over het bestaan en de eigenschappen van God spreekt op grond van wat men over de wereld meent te weten. Men moet integendeel vertrekken van een fundamenteel helder inzicht in wat God is, en daaruit de noodzakelijke en veilige conclusies trekken over de wereld en de plaats van de mens daarin.

Het deïsme heeft grondslagen in de oudheid, en leeft voort tot op onze dagen, bijvoorbeeld in de opvatting over *intelligent design*. Het is een uiterst belangrijke ontwikkeling van het menselijke inzicht in de wereld en in zichzelf, vooral vanaf de 16de en 17de eeuw, en die kenmerkend is voor een belangrijk deel van de Verlichting. Het leverde een grote bijdrage in het bestrijden van de godsdienst als ideologie, en van de wereldlijke macht van de Kerk. Door schatplichtig te blijven aan bepaalde begrippen, vooral dat van een scheppende, gulle God, en aan de traditionele terminologie, vertoont het evenwel een intellectueel deficit. Het is niet onmogelijk dat een aantal auteurs zich op die

manier hoopten in te dekken tegen de kritiek en de vervolging door de Kerk en het medeplichtige wereldlijke gezag. In de praktijk zijn ze daarin niet geslaagd, omdat men hun ware bedoelingen doorzag, of omdat hun onverholen afwijzing van de bestaande Kerk en theologie al ruim voldoende was om hen te doen veroordelen, niet zelden ter dood.

Het deïsme is fundamenteel optimistisch over de natuur en de plaats van de mens daarin. Daardoor is het blind voor het feit dat de natuur en natuurwetten geen morele inhoud hebben. Alles wat kan gebeuren, gebeurt allicht. Er is geen schepper, geen *intelligent design*, er is alleen het universum dat oorzaak is van zichzelf. Wat er gebeurt, gebeurt niet omdat het zo bedoeld is, maar omdat het kon gebeuren. De natuurwetten beschrijven wat er kan gebeuren. Wel kunnen we vaststellen, zoals Darwin inzag, dat er een mechanisme is van natuurlijke selectie, dat door het behoud van willekeurig ontstane variaties de *fitness* bevordert van genetisch materiaal. Dat leidt tot het ontstaan en de evolutie van complexe soorten, waarvan de mens een indrukwekkend voorbeeld is.

Thomas Paine werd geboren in Thetford, een gemeente in Norfolk, Engeland, in 1737. Zijn schoolse opleiding omvatte weinig meer dan lezen, schrijven en rekenen. Op zijn dertiende begon hij bij zijn vader te werken en na de spreekwoordelijke twaalf stielen en dertien ongelukken werd hij beambte bij de accijnzen op geestrijke dranken en tabak. Het salaris volstond niet voor zijn levensnoodzakelijke voorzieningen, maar toch besteedde hij naar eigen zeggen een deel ervan aan de aankoop van boeken en wetenschappelijke apparaten. In 1772 publiceerde hij een pamflet waarin hij pleitte voor een hoger loon voor de accijnzenambtenaren om zo de verregaande corruptie tegen te gaan. Het enige resultaat was dat hij op staande voet ontslagen werd. In die tijd ontmoette hij Benjamin Franklin in London, die hem aanraadde naar Amerika te emigreren, en hem introduceerde bij schoonzoon. Bij zijn aankomst in 1774 startte hij mede een magazine op, en schreef allerlei teksten, onder meer een scherpe veroordeling van de slavenhandel uit Afrika.

In Amerika bereikte het conflict met het moederland toen een hoogtepunt, en Paine publiceerde in januari 1776 een kort strijdschrift, *Common Sense*, waarin hij bepleitte dat de kolonisten zich niet alleen

zouden verzetten tegen de opgelegde belastingen, maar onafhankelijkheid zouden opeisen. Het boekje was een onmiddellijk succes, er werden op korte tijd 500.000 exemplaren verkocht. Geen andere publicatie heeft meer bijgedragen tot de onafhankelijkheidsverklaring van de Verenigde Staten in 1776. Paine nam actief deel aan de onafhankelijkheidsoorlog, en publiceerde patriottische literatuur die ongemeen bijgedragen heeft tot de overwinning. Paine beijverde zich onder meer voor de uitrusting van het leger, met de hulp van Frankrijk. Toen de revolutie succesvol beëindigd was, bleef Paine onbemiddeld achter; hij had zijn eigen bescheiden middelen ingezet voor de strijd, en elke vergoeding geweigerd voor zijn zeer goed verkochte publicaties.

In 1787 was Paine terug in Engeland, en mengde zich daar in het conflict met het revolutionaire Frankrijk. Met zijn beroemde *Rights of Man* van 1791 en 1792 koos hij uitdrukkelijk de zijde van de revolutionairen, en een pleidooi voor opstand tegen de bestaande onrechtvaardige machtsstructuren. Het boek was opnieuw een sensationeel succes, maar tevens de oorzaak van een veroordeling van het werk en zijn auteur door de Britse overheid. Paine week uit naar Frankrijk, en nam daar actief deel aan de politieke hervormingen van de Franse revolutie, tot hij tijdens de *Terreur* in ongenade viel en in de gevangenis belandde, en ternauwernood aan de dood ontsnapte. Het was tijdens zijn gevangenschap in Parijs dat hij het idee opvatte om zijn opvattingen over de godsdienst neer te schrijven, mede onder invloed van de radicale omwentelingen op dat gebied tijdens de Franse revolutie.

Het tijdperk van de rede (The Age of Reason) van Thomas Paine is niet het eerste deïstische werk, maar het was toentertijd ongetwijfeld het meest befaamde en beruchte. Het eerste deel schreef hij in 1793 tijdens zijn gevangenschap in Parijs onder de *Terreur* van Robespierre. Het tweede deel schreef hij ondanks zijn verzwakte gezondheid onmiddellijk na zijn vrijlating. Beide delen verschenen in Londen in 1796, en een belangrijke oplage werd naar Amerika verscheept. De Londense uitgever werd veroordeeld tot een jaar dwangarbeid. Alle volgende uitgaven werden, ondanks het succes, in Engeland verboden, tot dertig jaar na de eerste publicatie, en talloze uitgevers en boekverkopers vervolgd. In 1802 vertrok Paine weer naar de Verenigde Staten. Bij zijn terugkeer aldaar moest hij vaststellen dat men zijn rol in de vrijheidssrijd al grotendeels vergeten was. Daar schreef hij het derde

deel. Tegen het advies in van zijn trouwste aanhangers en verdedigers, besloot hij uiteindelijk in 1807 het toch uit te geven.

Thomas Paine stierf in 1809, in armoede, miskend en verguisd door een establishment en een publiek dat nog enkel oog had voor zijn ongodsdienstige publicaties en zijn aanklachten tegen de privileges van de machtigen en rijken. Hij werd beschouwd als een rabiate ongelovige, een atheïst zelfs, hoewel hij altijd zijn geloof in het Overwezen beleden en verdedigd heeft.

In het eerste deel van *Het tijdperk van de rede* geeft Paine zijn eigen deïstische geloofsbelijdenis weer en verdedigt die met rationele argumenten, tegen de traditionele opvattingen en het gezag van de openbaringsgodsdiensten. In het tweede en derde deel wil hij aan de hand van de Bijbel zelf aantonen dat die niet het geopenbaarde woord van God kan zijn. Paine plaatste zich daarmee bewust in de grote traditie van kritische denkers als Spinoza, Hume en Voltaire, met wier werken hij zeker vertrouwd was, evenals met de Engelse deïsten zoals Middleton, Annett, Toland, Tindal, Morgan, Woolston en Chubb. In zijn eigen onbevangen bewoordingen geeft hij in zijn werk de analyses, ideeën en kritische opmerkingen weer die daar meer omstandig en vaak meer verholten te vinden zijn. Paine groeide op in een milieu van Quakers, en ook dat heeft duidelijke sporen nagelaten in *Het tijdperk van de rede*, zowel door de sceptische houding tegenover de gevestigde godsdiensten als in het gewone, door sommigen als vulgair bestempelde taalgebruik.

Paines frontale aanval op de christelijke godsdienst en op de Bijbel choqueerde de goegemeente en het gezag, en riep talrijke ongemeen scherpe reacties op, zowel gerechtelijke vervolgingen als heftige betwistingen en kritische beoordelingen. Die controverses duurden voort tot rond 1820, wanneer de restauratie een ongunstig klimaat creëerde voor agressieve aanvallen op de gevestigde macht. Sindsdien is *Het tijdperk van de rede* weliswaar een belangrijke inspiratiebron gebleven voor wie zich keert tegen de flagrant onterechte aanmatigheden van godsdiensten en Kerken, maar bij de meeste mensen is zijn iconoclastisch werk vergeten, hoewel het nog steeds in druk is. Zo ziet men twee uiterst uiteenlopende aspecten in de nawerking van het oeuvre van Thomas Paine. Als Amerikaans patriot wordt hij nog steeds geëerd, nu zelfs in het land dat hem wegens landverraad veroordeelde. Als fervent tegenstander van de traditionele godsdiensten is hij nog

enkel bij enkele gelijkgezinden bekend en geprezen om zijn onbevangen kritiek.

Van het eerste deel verschenen al vroeg een Nederlandse vertaling: *De eeuw der rede. Zijnde eene nasporing van ware en fabelachtige godgeleerdheid*, vert. J.C. Leeuwestyn, Den Haag, 1798.

Voor deze vertaling hebben wij gebruik gemaakt van *The Age of Reason: The Definitive Edition*, Michigan Legal Publishing Ltd., 2014, en van de tekst op de website van de Amerikaanse *The Thomas Paine National Historical Association*.

Met deze nieuwe vertaling van de drie delen wensen we dit controversiële maar onontkoombare werk van Thomas Paine weer onder de aandacht te brengen van het Nederlandstalige publiek, op een ogenblik dat de rol van de godsdienst in de samenleving nog altijd en zelfs in toenemende mate ter discussie staat, en de filosofie zich nog steeds bezighoudt met de redelijke verklaring van de wereld, en de plaats daarin van de mens.

Het tijdperk van de rede

*Een onderzoek van de ware en
van de fabuleuze theologie*

Inleiding

Aan mijn medeburgers van de Verenigde Staten van Amerika:

Ik plaats het hiernavolgende werk onder uw hoge bescherming. Het bevat mijn opvattingen over godsdienst. U zal me het recht laten wedervaren te gedenken dat ik altijd met klem het recht van elke persoon verdedigd heb op de eigen opvatting, hoezeer die opvatting ook moge verschillen van de mijne.

Wie aan anderen dat recht niet toekent, maakt zichzelf tot slaaf van diens huidige opvatting, omdat men zichzelf het recht ontkent om ze te veranderen. Het meest geduchte wapen tegen alle soorten van vergissingen is *de rede*. Ik heb nooit een ander gebruikt, en ik vertrouw erop dat ik dat nooit zal doen.

Uw genegen vriend en medeburger,

Thomas Paine

Palais du Luxembourg, 8 Pluviose, het tweede jaar van de Franse Republiek, één en ondeelbaar, 27 januari 1794, oude jaartelling.

Deel I

1. Geloofsbelijdenis van de auteur

Ik had al verscheidene jaren geleden de bedoeling om mijn gedachten over godsdienst te publiceren. Ik ben mij wel bewust van de moeilijkheden die met dat onderwerp gepaard gaan, en wegens die overweging had ik het voorbehouden voor een meer gevorderde periode in het leven. Het was bedoeld als het laatste werk dat ik zou aanbieden aan mijn medeburgers van alle naties, en dat op een tijdstip waarop de zuiverheid van het motief dat me ertoe bracht, aan geen enkele twijfel onderhevig zou zijn, zelfs bij wie het werk zou afkeuren.

De omstandigheid die nu heeft plaatsgevonden in Frankrijk, namelijk dat de hele nationale orde van het priesterschap totaal afgeschaft is, evenals alles wat te maken heeft met dwangmatige godsdienstsystemen en dwangmatige geloofsartikelen, heeft mijn bedoeling niet alleen verhaast, maar heeft een werk van deze aard uitermate noodzakelijk gemaakt, opdat in de algehele ondergang van bijgelovigheid, van onware staatssystemen en onware theologie, we moraliteit, menselijkheid en de theologie die waarachtig is, niet uit het oog zouden verliezen.

Aangezien verscheidene van mijn collega's en anderen onder mijn medeburgers in Frankrijk me het voorbeeld gegeven hebben van het maken van hun vrijwillige en individuele geloofsbelijdenis, zal ik ook de mijne maken; en ik doe dat met al de oprechtheid en vrankheid waarmee het menselijke gemoed met zichzelf communiceert.

Ik geloof in één God, en niet meer; en ik hoop op geluk over dit leven heen.

Ik geloof in de gelijkheid van de mens; en ik geloof dat godsdienstige plichten bestaan uit het beoefenen van rechtvaardigheid, het houden van mededogen, en zich erop toe te leggen om onze medeschepselen gelukkig te maken.

Maar opdat men niet zou veronderstellen dat ik geloof in vele andere zaken naast die, zal ik in het verloop van dit werk de zaken duidelijk maken die ik niet geloof, en mijn redenen om ze niet te geloven.

Ik geloof niet in het geloof dat beleden wordt door de joodse Kerk, door de roomse Kerk, door de Grieks-orthodoxe Kerk, door de islamitische Kerk, door de protestantse Kerk, noch door enige Kerk waarvan ik weet heb. Mijn eigen gemoed is mijn eigen Kerk.

Alle nationale instellingen van Kerken, hetzij joods, christelijk of islamitisch, komen me voor als niets anders dan menselijke verzin- sels, opgezet om het mensdom angst aan te jagen en tot slaven te maken, en macht en profijt te monopoliseren.

Met deze verklaring bedoel ik niet diegenen te veroordelen die anderszins geloven; ze hebben hetzelfde recht op hun geloof als ik heb op het mijne. Maar het is noodzakelijk voor het geluk van de mens dat men mentaal getrouw blijft aan zichzelf. **Ongelovigheid bestaat er niet in te geloven, of niet te geloven; het bestaat erin dat men belijdt te geloven wat men niet gelooft.**

Het is onmogelijk het morele kwaad te berekenen, als ik het zo mag uitdrukken, dat mentaal liegen voortgebracht heeft in de samenleving. Wanneer men de puurheid van het eigen gemoed zodanig verdorven en vergooid heeft dat men zijn beleden geloof onderschrijft aan zaken die men niet gelooft, heeft men zich klaargemaakt voor het begaan van elke andere misdaad. Men neemt het beroep van een priester op omwille van de winst, en om zichzelf te kwalificeren voor dat beroep begint men met het plegen van meened. Kunnen we iets bedenken dat meer vernietigend is voor moraliteit dan dat?

Kort nadat ik het pamflet 'Gezond verstand' gepubliceerd had in Amerika, zag ik de overweldigende waarschijnlijkheid dat een revolutie in het staatsstelsel gevolgd zou worden door een revolutie in het stelsel van godsdienst. De overspelige band tussen Kerk en staat, waar die ook had plaatsgevonden, hetzij joods, hetzij christelijk, hetzij islamitisch, had door middel van pijnen en straffen zo effectief elke discussie verboden over gevestigde geloofsovertuigingen en over de eerste beginselen van godsdienst, dat totdat het staatsstelsel zou veranderen, die onderwerpen niet fair en openlijk aan de wereld voorgelegd konden worden; maar dat zodra dat ooit het geval zou zijn, een revolutie in het stelsel van godsdienst zou volgen. Menselijke verzin- sels en priesterpolitiek zou ontdekt worden; en de mens zou terugke- ren naar het zuivere, onvermengde en onvervalste geloof in één God, en niet meer.

2. Zendingen en openbaringen

Elke nationale Kerk of godsdienst heeft zichzelf gevestigd door een speciale zending voor te wenden vanwege God, medegegeeld aan bepaalde individuen. De joden hebben hun Mozes; de christenen hun Jezus Christus, hun apostelen en heiligen; en de moslims hun Mohammed, alsof de weg tot God niet gelijkelijk openstond voor elke mens.

Elk van die Kerken toont bepaalde boeken, die ze *openbaring* noemen, of het woord Gods. De joden zeggen dat hun woord Gods door God gegeven was aan Mozes, van aangezicht tot aangezicht; de christenen zeggen dat hun woord Gods door goddelijke inspiratie kwam; en de moslims zeggen dat hun woord Gods (de Koran) door een engel gebracht werd uit de hemel. Elk van die Kerken beschuldigt de andere van ongelovigheid; en ik voor mezelf geloof in geen enkele daarvan.

Omdat het noodzakelijk is om juiste ideeën vast te hechten aan woorden, zal ik, voor ik verder inga op het onderwerp, enkele beschouwingen wijden aan het woord *openbaring*. Openbaring, wanneer dat toegepast wordt op godsdienst, betekent iets dat *onmiddellijk* medegegeeld wordt van God aan de mens.

Niemand zal de macht ontkennen of betwisten van de Almachtige om een dergelijke communicatie te doen, als het hem behaagt. Maar als men aanneemt, voor een goed begrip van de zaak, dat iets geopenbaard is aan een bepaalde persoon, en niet geopenbaard is aan enige andere persoon, dan is dat openbaring voor die persoon alleen. Als die het aan een tweede persoon vertelt, een tweede aan een derde, een derde aan een vierde, enzovoort, houdt het op een openbaring te zijn aan al die personen. Het is openbaring aan de eerste persoon alleen, en van-horen-zeggen voor elke andere, en bijgevolg zijn zij niet verplicht het te geloven.

Het is een *contradictio in terminis* en in ideeën iets een openbaring te noemen dat tweedehands tot ons komt, mondeling of schriftelijk. Openbaring is noodzakelijkerwijs beperkt tot de eerste communicatie – daarna is het enkel een relaas van iets waarvan die persoon